

СЕМАНТИЧНІ ТА СЛОВОТВОРЧІ ПРОЦЕСИ В СЛОВНИКОВОМУ СКЛАДІ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

Статья посвящена словообразовательным и семантическим процессам, которые способствуют появлению лексических инноваций внутриязыкового происхождения, но при этом эти процессы рассматриваются с точки зрения важных языковых тенденций: генеративной функции языка и языковой экономии.

Ключевые слова: словообразовательные процессы, семантические процессы, вариативность языковых единиц, генеративная функция языка.

The article is devoted to the word-formative and semantic processes that enable appearance of the lexical innovations of the innerlinguistic origin, at the same time the word-formative and semantic processes are viewed from the position of major linguistic tendencies such as generative function of language and language economization.

Key words: word-formative process, semantic process, variability of linguistic units, generative function of language.

Актуальність статті полягає в тому, що пропонувані семантичні і словотвірні процеси слугують динамічному розвитку словникового складу сучасної німецької мови і забезпечують ефективність комунікативного процесу

Мова — це універсальний засіб людського спілкування, фундаментальними властивостями якого є системність, багатоструктурність, поліфункціональність, варіативність, динамічність тощо. Найбільш яскравою властивістю динамічного характеру мови є її здатність поповнювати словниковий склад номінативними одиницями, що в значній мірі залежать від процесів створення нових лексичних одиниць. Словниковий склад розвивається і вдосконалюється постійно, маючи своє минуле, теперішнє та майбутнє. Незважаючи на те, що в розвитку окремих слів і словникового складу взагалі існують прин-

ципові відмінності, слово та словниковий склад тісно взаємодіють. Слова, їх взаємозв'язок та взаємодія з іншими одиницями, їх здатність слугувати мовним ресурсом для створення нових слів, груп слів, словосполучень, комбінацій слів, сприяють еволюції всього словникового складу.

В цьому еволюційному процесі знаходиться нерівнозначність структурних елементів відносно їх місця в словниковому складі, їх ролі у мовній системі, їх функціонування, їх потенційних можливостей в подальшій динаміці та моделюванні словникового складу. Деякі слова втрачають свою актуальність і зникають із словникового складу, інші пристосовуються до нових умов та ситуацій, решта, навпаки, активізується і частіше вживається. Таким чином, у розвитку словникового складу мають місце як кількісні, так і якісні зміни.

Мова як функціональна система знаходиться у безперервному русі. Неминучим наслідком еволюції, закономірним проявом змін, що здійснюються у мові, одним із фундаментальних її властивостей є **варіантність** мовних одиниць.

Теорія варіантності належить до найважливіших явищ у сучасному мовознавстві. Інтерес до варіювання мовних одиниць пояснюється тим, що тільки повне, всебічне вивчення цього феномена дозволяє зрозуміти принципи і закони діахронічного розвитку і синхронічного функціонування мови. Слово є основною структурно-семантичною одиницею мови, в якій перетинаються три структури: фонологічна, морфологічна і семантична. Варіантність як явище мовної системи зачіпає всі три структури слова і тому реалізується на всіх рівнях мови.

Головним у проблемі варіювання слів є питання про **тотожність їх значень**, яке не втрачається у разі зміні звукового складу або структури лексичних одиниць. Для визнання слів варіантами необхідно, щоб їх “лексико-семантичний стрижень” мав відповідності у матеріальній оболонці слів у вигляді спільної кореневої частини, при цьому допускається часткова різниця як у звуковій оболонці, так і у лексико-семантичному ядрі слова за умовою, що звукова різниця не впливає на значення, і, навпаки, лексико-семантична диференціація не виражається матеріально. Різні емоційно-експресивні і стилістичні відмінності слів, що не є складовими їх смислового змісту, вважаються другорядними порівняно зі значенням слова {1:17}. Повна структурна і семантична тотожність варіантів може привести до перетворення їх у слова-дублети. Для рівноцінного існування варіантів у системі мови

необхідні диференційні ознаки, до яких можуть належать: стилістична і емоційно-експресивна маркованість, функціональна тотожність, ступінь частотності і особливості сполучуваності слів.

Всі варіанти, які об'єднані під назвою “структурні”, незалежно від змін у звуковій оболонці або у семантиці поділяються на такі групи: фоно-морфологічні і лексико-семантичні. Фоно-морфологічні варіанти, в свою чергу, поділяються на фонетичні, морфологічні і словотвірні (лексико-морфологічні) {2:20–25}. У лексичному складі характер варіювання лексичних одиниць проявляється: у різних парадигматичних відношеннях, у різних типах, різних зв'язках і диференціаціях. У німецькій мові спостерігаються різні типи фонематичного варіювання слів: *Friede — Frieden, Glocke — Glocken, Dose — Dosis, Gier — Gierde*. Фономорфологічні і морфологічні варіанти в результаті активного функціонування і семантико-дериваційних процесів в семантичній структурі одного із слів диференціюються і можуть встановлюватися семантичні відношення при морфологічних і словотвірних відмінностях. Так, у словнику Paul були зафіксовані фonomорфологічні варіанти *der, die Bummel — Bummel i Bommel*. В сучасній німецькій мові, це різні слова з омонімічними зв'язками: *der Bummel* — прогулянка, *die Bummel* — кісточка; здійснилась семантична диференціація і закріпились морфологічні відмінності.

Словотвірна деривація, один з найпродуктивніших шляхів розвитку словникового складу, відрізняється від семантичної деривації тим, що словотвір — це дуже інтенсивний процес створення нових слів у порівнянні з процесом розвитку семантичної структури слова. Словотвір швидше та активніше реагує на всі зміни та перетворення у суспільстві і можливості словотвору використовувати уже існуючі в мові елементи для створення нових одиниць практично необмежені.

Утворені за допомогою способів словотворення і словотворчих засобів лексичні одиниці по-новому структуруються, набуваючи при цьому нових або ж модифікованих значень і функцій {3:57–69}.

Значна частина лексичних інновацій є наслідком впливу генеративної функції системи мови. У процесі **розвитку внутрішньої структури** слово набуває нового значення для перейменування уже відомих понять. Так, слово *Menschentum* має такі значення: 1) людство — *Menschheit*; 2) людяність — *Menschlichkeit*. Відбувся розвиток значення *Menschheit*. Воно означає зараз не тільки “людство” (основне значення), але і “покоління людей” (це вже нове значення для нового поняття).

Нові слова утворюються від відомих, уже існуючих в системі мови слів за допомогою афіксів (варіантних і синонімічних) {4:1171–179}, при цьому вони вступають один за одним у різні семантичні відносини, наприклад: словотвірні антоніми: *Glück — Unglück, Treue — Untreue*; словотвірні синоніми: *Witze — Witzigkeit, Geschrei — Schreierei, Schmacklosigkeit — Ungeschmacktheit*; словотвірні варіанти: *Wandlung — Wandelung, Fach — Fächel*; словотвірні пароніми: *Anschrift — Inschrift, Brüder — Gebrüder* {5:331–347}. Похідні лексичні одиниці починають самостійно існувати в системі мови, а це дає їм право бути базою для словотвірних рядів, гнізд, сім'ї слів: *lehren — Lehrer — Lehrerin — Lehrling — lehrbar — lehrhaft — Lehre — lehrreich — Lehrkräfte*;

lehren — belehren;

Lehrer — Lehrerschaft — Lehrerstand;

lehrbar — Lehrbarkeit;

lehrhaft — Lehrhaftigkeit.

Одним із внутрішньомовних процесів, що забезпечують появу нових слів, є тенденція, пов'язана із прагненням до мовної економії. Сутність цього явища полягає в тому, що в процесі функціонування мови відбувається відбір найбільш раціональних мовних засобів для досягнення мети спілкування. До такого засобу належить **універбація**, при якій словосполучення виражаються у формі одного знака, складного слова. Так, словосполучення *Behandlung durch das Klima* замінюється складним словом *Klimabehandlung*; *Programm eines Waschautomaten* замінюється одним словом *Waschprogramm*. Складні слова компактні за формою, їх семантика легко сприймається, внутрішня форма прозора, що зумовлює їх перевагу над словосполученнями.

Виникнення складних слів може стимулюватися певними семантичними процесами. Лексичні інновації виникають як наслідок процесу **конденсації** смислового змісту в межах одного слова за принципом: одна форма — одне значення, усуваючи при цьому лексичну роздробленість найменувань. Так, двоборство — *Zweikampf*, прохання — *Bittgesuch*, випробування — *Bewährungsprobe*.

Концентрація змісту, тим більше і формальна економія, забезпечується семантичними трансформаціями, тобто процесами, під якими ми розуміємо **скорочені структурні концентрації при збереженні всього значення** висловлювання на основі логічного переосмислення (метонімічний перенос): *Westen* означає країни західного світу, *Synthetik* — виробу із синтетичного волокна.

У межах мовної економії процеси, що пов'язані із внутрішньослівними змінами, стимулюють зміни матеріального складу вихідної одиниці і призводять до появи часткового або повного її варіанта. До таких внутрішньослівних процесів належать: **компенсоване / некомпенсоване скорочення або подовження слова**: складне слово *Aufsichtsbeamter* скорочується до похідного слова *Aufsichter* за допомогою суфікса — *er*, який компенсує повнозвучну основу — *beamter*. В процесі комунікації слово *Verkehrsverbrechen* (транспортний злочин) компенсується словом іноземного походження — *delikt*. За цих процесів зберігається логічна мотивованість і не змінюється семантика слова від скорочення його матеріального складу.

Широко відоме і інше словотвірне явище, що служить джерелом значної кількості внутрішньосистемних утворень — це **абревіація**, пов'язана з раціоналізацією мови: *TV, Uni*. Їх продуктивність обумовлена двома діалектично взаємопов'язаними чинниками: 1) зростаючою роллю науки та техніки і збільшенням обсягу інформації; 2) прагненням мови до компресії, до економії мовних засобів: *EU, Krimi, Profi, Dia*. За своєю структурою вони можуть бути простими, похідними та складними: *EU-Gipfel, Dia-Vortrag, Profi-Zentrum*. З точки зору семантики абревіатури виступають як лексичні одиниці вторинної номінації, які утворені за існуючими в мовній системі словотвірними моделями. Абревіація дійсно економна, тому що значно скорочується “простір” мовних знаків. Багато абревіатур зберігається довго, але значна їх частина швидко втрачає свою актуальність.

До засобів мовної економії належать **прагнення мови до узагальнення або до диференціації в межах одного семантичного поля**. Так, складне слово *Videotechnik* не позначає жодних нових реалій, а тільки узагальнює ряд подібних понять: *Videokamera, Videoplayer, Videorecorder, Videotelefon*. Слово *Parameter* узагальнює такі поняття, як: *Wert, Größe, Kennziffer*. Слово *Orgtechnik* узагальнює *Computer, Steuerungsgeräte, Radiotelefon* та інші.

Нові слова, які виникають у процесі диференціації, є в більшості своїй складні слова. Вони також не позначають нових реалій, але конкретизують, уточнюють вже відомі поняття, слова, в складі яких вони знаходяться: *Ausstellung* — виставка, *Besichtigungsausstellung* — виставка для огляду, *Verkaufsausstellung* — виставка-продаж.

В словниковому складі постійно виникають **новоутворення з напів-афіксами або частотними компонентами**. В ролі останніх виступають не нові лексичні одиниці, а й використовуються відомі морфеми,

елементи, самостійні слова. Цим новоутворенням притаманна серійність, повторюваність, частотність одного з компонентів: *Altmeister, Altbürger, Altbundespräsident, Modellmann, Saubermann, Düstermann, Steuermann*. Елементи "alt" та "mann" в цих утвореннях розглядаються як частотні компоненти зі своїм лексичним значенням, яке впливає на лексичне значення всього новоутворення. При найбільшій активності спільних для цілого ряду слів компонентів можливий їх перехід в розряд напівафіксів: *Kerngedanke, Kernsatz, Kernproblem, Kernpunkt, Kernstück*. За своєю семантикою напівафікси розподіляються на: 1) елементи з предметним значенням, які відносно десемантизовані: — *zeug (Spielzeug, Flugzeug, Werkzeug)*; 2) елементи, які ще зберігають тісний зв'язок з основним значенням: — *local, — kunde (Wahllokal, Sprachkunde, Landeskunde, Erdkunde.)* Інколи дуже важко відрізнити подібні утворення від складних слів: *pudelndrriisch (pudel — напівафікс) — pudelnackt* (складне слово, тому що воно може трансформуватися в синтаксичну конструкцію); *stocktaub (stock — напівафікс) — stocksteif* (складне слово). Особливо тяжіють до серійних утворень прикметники: *wasserlos, arbeitslos, geschmacklos, luftlos*. Деякі напівафікси можуть розглядатися як інтенсифікатори семантики, її експресивності та новизни: *Fabelpreis — Fabelzeit, Putzfrau — Reinmachefrau, Dienstbolzen — Dienstmädchen — Dienstfleckle*.

Помітним є також процес інтенсифікації семантики слова шляхом **збільшення його матеріальної частини**: *Problem — Problematik, Thema — Thematik, züchten — herauszüchten*.

Похідні та складні слова, які виникають на базі вже існуючих у системі мови елементів, можуть позначати не лише предмети та їх ознаки, але й характеризуються певною конотацією, виражаючи емоційність, експресивність, оцінку. Джерелом експресивності можуть слугувати стилістичне забарвлення, функціональні стилі, метафоричні та метонімічні перенесення значення: *Bildungsfabrik — школа, Edelzahn — добре вихована дівчина*.

Поява деяких складних слів обумовлюється певною комунікативною сферою (мова молоді) і в їх основі лежить **порівняння**: *Illusionsbunker* замість *Filmtheater, Musikkonserven* замість *Schallplatten*. Поява аналогічних сполучень, таких як: *benzin — schluckend, ironisch — märchenhaft* пояснюється створенням художнього ефекту.

Таким чином, розглянуті у статті шляхи появи новоутворень свідчать про динамічність системи мови, її можливості використовувати для створення нових слів не тільки екстралінгвістичні, а й лінгвістичні

засоби словотвірної і семантичної деривації, всі типи змін в структурі та семантиці слова за умовою збереження його фонеморфологічної форми, а саме: 1) повна зміна значення лексеми (семантичне переродження); 2) поява в системі значень багатозначного слова одного або деяких нових значень; 3) архаїзація одного або декількох значень багатозначного слова, яка може призвести до зникнення цього слова із системи мови або до прагнення слова оновити свою семантичну структуру за рахунок нових значень як для старих, так і для нових понять; 4) пошук нових елементів у системі мови: нових морфем, афіксів, напівафіксів, частотних компонентів і приєднання їх до старих твірних основ; 5) скорочення або збільшення обсягу багатозначного слова. Усі ці словотвірні та семантичні процеси демонструють динамічний характер кожного слова і словникового складу.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Горбачевич К. С. Вариантность слова и языковая норма. — Л.: Наука, 1978. — С. 17.
2. Смирницкий А. И. К вопросу о слове // Тр. Ин-та языкознания, 1954. — Т. 4. — С. 20–25.
3. Москальская О. И. Вариантность и дифференциация в лексике литературного немецкого языка // Норма и социальная дифференциация языка. — М.: Высшая школа, 1969. — С. 57–69.
4. Іщенко Н. Г. Словотвірні варіанти в сучасній німецькій мові // Вісник КНЛУ. Серія : Філологія. — Київ: Вид-чий центр КНЛУ, 2005. — Т. 7. — № 2. — С. 171–179.
5. Іщенко Н. Г. Синонимия однокоренных производных имен существительных современного немецкого языка: Дисс. д-ра филол. наук. — Киев, 2001. — С. 331–347.